

ƏDƏBİYYATŞÜNASLIĞIN SƏNƏD-TƏLƏBATÇI SİSTEMİNDƏ İNFORMASIYA MANEƏLƏRİ

Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın zəngin sənəd kütləsinin yaranması, həmçinin biblioqrafik fəaliyyətdə qazanılmış nailiyyətlər, bu sahədə kəmiyyət və keyfiyyət baxımından yeni biblioqrafik vəsaitlər sisteminin meydana gəlməsinə səbəb olmuşdur.

Keçən əsrin 60-cı illərində Azərbaycanda ədəbi-bədii biblioqrafik vəsaitlər sisteminin formalaşması vəzifələri milli ədəbiyyatımızın yeni inkişaf mərhələsi olan yaradıcılıq imkanları və qarşıdakı perspektivləri ilə müəyyənləşdirilirdi. Bu vəzifələr xalqımızın zəngin ədəbi irsini biblioqrafik üsulla tədqiq etmək, cəmiyyətin ədəbi-bədii sənədlərə dair biblioqrafik informasiya ehtiyacını ödəməkdən, ədəbi-bədii əsərlərin nəşrləri üzrə biblioqrafik axtarışlar aparmaq, ayrı-ayrı sənətkarların həyat və yaradıcılığı haqqında biblioqrafik əsərlər yaratmaqla Azərbaycan və dünya ədəbiyyatının geniş oxucu kütlələri arasında təbliğində, eləcə də ədəbi irsimizə dair aparılan tədqiqat işlərində, mütəxəssislərin biblioqrafik informasiya təminatında fəal iştirak etməkdən ibarət idi.

Bu baxımdan ölkəmizdə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığa dair biblioqrafik məhsulun əsas forması, onun yayılması və istifadəsində əsas vasitə sayılan biblioqrafik vəsaitlər sisteminin ədəbi mühitin xüsusiyyətlərinə uyğun şəkildə daha da inkişaf etdirilməsi bu dövrdə ədəbi-bədii biblioqrafik fəaliyyət üçün ən zəruri vasitələrdən biri idi.

Professor Zöhrab Əliyevin yazdığı kimi, «Biblioqrafik informasiyanın məqsədinə, oxucu istiqamətinə uyğun olan fikrə, məqsədə, forma və məzmunu görə vəhdətdə götürülmüş və qaydaya salınmış biblioqrafik yazı toplusu» (1. s. 19) olan ədəbi-bədii biblioqrafik vəsaitlər sistemi XX əsrin 60-cı illərində respublikamızın ədəbi həyatına dair formalaşan informasiya tələbatının təmin edilməsinə yönəlməli idi. Çünki bu dövrdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində əsrlər boyu formalaşmış zəngin və çoxsahəli sənəd kütləsindən səmərəli istifadə etmək, bu mürəkkəb sənəd kütləsindən lazımi informasiyanı əldə etmək, ədəbi-bədii biblioqrafik vəsaitlərə olan ictimai tələbatı getdikcə artırırdı.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu illərdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsindəki tələbatçı sistemində ciddi maneələr formalaşmışdır.

Professor Z.Əliyevin qeyd etdiyi kimi, «Sənədlər və informasiya tələbatçıları arasında uyğunluq biblioqrafik informasiyanın nəzəriyyəsində

böyük əhəmiyyət kəsb edir. Sənəd kommunikasiyaları sistemində onun inkişafının ilkin mərhələlərində belə informasiya sədləri, yəni lazımi informasiya almağa mane olan və bununla da sənədlərin informasiya mənbəyi kimi normal yayılmasını çətinləşdirən daxili maneələr baş verir.» (1.s.15)

Respublikamızda ədəbi-bədii sənəd kommunikasiyaları sistemində mövcud olan informasiya maneələri əsasən aşağıdakı amillərlə əlaqədər idi.

1. Azərbaycan ədəbiyyatına dair bir çox ilk mənbələrin respublikanın kitabxanalarında tam və dolğun toplanmaması.

Belə ki, Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığı nümunələrinin bir hissəsi keçmiş SSRİ-nin Moskva, Leningrad (Sankt-Peterburq), Daşkənd, Tiflis, Simferopol, Baxçasaray, Həştərxan şəhərlərinin müxtəlif kitabxanalarında, digər hissəsi isə London, Leypsiq, Vatikan, Varşava, İstanbul, Xorasan, Qahirə, Bombay, Bağdad, Tehran və s. xarici ölkə kitabxanalarında mühafizə edilirdi və bu sənədləri əldə etmək və ya onlar haqqında informasiya almaq olduqca çətin idi.

2. Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sənədlərinin respublikanın kitabxana-informasiya müəssisələrində pərakəndə şəkildə mühafizə edilməsi.

Çoxəsrlik Azərbaycan ədəbiyyatı və ədəbiyyatşünaslığına dair sənəd kütləsi respublikanın müxtəlif kitabxanalarında, o cümlədən, M.F.Axundov adına Milli Kitabxana, AMEA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında, Respublika Əlyazmalar İnstitutunda, inqilaba qədərki dövrü orqanların əksəriyyəti Marksizm-leninizm institutu kitabxanasında mühafizə edilirdi.

Bir çox ədəbi-bədii jurnalların kitabxanalarda tam komplektinin olmaması. Məsələn, özündə xeyli ədəbi-bədii informasiyanı əks etdirən "Molla Nəsrəddin" jurnalının, «Dəbistan», «Zənbur» və digər jurnallar tam komplekt şəklində heç bir kitabxanada mövcud deyildir.

3. Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sənədlərinin tələbatçıları üçün mühüm maneə yaradan amillərdən biri də əlifba maneəsi idi. Belə ki, Azərbaycanda formalaşmış sənəd kütləsinin orta əsrlərdən başlayaraq 1929-cu ilə qədər əlyazmalar və çap əsərlərimiz ərəb əlifbası, 1929-1939-cu illərdə latın əlifbası və sonralar isə kiril əlifbası ilə nəşr edilmişdi. XX əsrdə, xüsusən 40-cı illərdən sonra formalaşan oxucuların tam əksəriyyəti ərəb və latın əlifbası əsasında nəşr edilmiş sənədlərdən səmərəli istifadə edə bilmirdilər.

4. Mütəxəssislərin ədəbi-bədii mənbələrdən səmərəli istifadə etməsinə maneçilik göstərən amillərdən biri də kitabxanalarımızı SBA sistemindəki nöqsanlar idi. Kitabxanalarda, o cümlədən, iri elmi kitabxanalarda ədəbi-bədii sənədləri tam və mükəmməl əks etdirən kataloq və xüsusən kartoteka sistemi yox idi, Oktyabr çevrilişinə qədər Azərbaycanda nəşr edilmiş ədəbi və digər jurnalların məzmunu məqalələrin sistemli kartotekalarında əks olunmamışdı, həmin dövrü orqanların analitik biblioqrafik göstəriciləri yox dərəcəsində idi,

5. 20-60-cı illərdə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq məsələlərinə həsr edilmiş biblioqrafik göstəricilər senzura müdaxiləsinə məruz qalırdı, göstəricilərin məzmunu və struktur quruluşunda da ciddi nöqsanlar var idi.

6. Nəhayət, ölkədə ədəbi-bədii kommunikasiya sistemində mövcud olan informasiya maneələrini yaradan səbəblərdən biri də oxucuların kitabxana-biblioqrafiya biliklərinin, ümumiyyətlə, onların bilik və vərdislərinin zəif olması idi. Bir çox hallarda mütəxəssislərin belə sənəd axtarışında düzgün strategiya seçməyi bacarmır, mövcud dövrü nəşrlər sistemi haqqında mükəmməl biliklərə malik deyildilər. Kitabxanalarımızın oxucular arasında biblioqrafik biliklərin təbliği istiqamətindəki fəaliyyəti qənaətbəxş deyildi.

Bütün bunlar şübhəsiz ki, Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın sənəd kommunikasiya sisteminin normal fəaliyyətinə mane olan maneələr idi.

60-cı illərdə ölkədə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq sahəsində «sənəd-informasiya tələbatçısı» sistemində informasiya maneələrini aradan qaldırmağa kömək edən vasitələrin və ilk növbədə biblioqrafik göstəricilərin yaradılması zərurəti aktuallıq kəsb edirdi ki, bunun da əsas səbəbi qeyd etdiyimiz kimi, cəmiyyətdə bu sahədə getdikcə inkişaf edən biblioqrafik tələbat idi.

Tanınmış rus biblioqrafiyaşünası O.P.Korşunov hər hansı bir elm və bilik sahəsinə dair cəmiyyətdə biblioqrafik tələbatın meydana gəlməsinin əsas səbəblərini belə qruplaşdırır:

- informasiyaya olan tələbatın dərk edilməsi;
- həmin tələbatın sənədlərə müraciət etmədən mümkün olmaması;
- informasiya tələbatçıları ilə sənədlər arasında mövcud maneələrin aradan qaldırılmasını təmin edən biblioqrafik informasiyanın zəruriliyi;
- informasiya tələbatçılarının biblioqrafik informasiya mənbələrini və həmin mənbələrdən istifadə qaydalarını bilməsi (4. s.43).

Qeyd etmək lazımdır ki, 60-cı illərdə ölkəmizdə ədəbi-bədii biblioqrafik informasiyaya olan tələbatın yuxarıda göstərilən bütün şərtləri mövcud idi.

Nəzəri ədəbiyyatda informasiya tələbatçılarının ədəbi biblioqrafik tələbatı iki növə - qeyri-peşəkar və peşəkar tələbatə bölünür (2. s.9).

Dosent Əşrəf Xələfovun qeyd etdiyi kimi, cəmiyyətdə qeyri-peşəkar ədəbi biblioqrafik tələbat «oxucunun bədii ədəbiyyata estetik qavrayışın bilavasitə predmeti kimi yaşaması nəticəsində, ümumi mədəni-estetik tələbat əsasında yaranır. Bədii ədəbiyyat mənəvi mədəniyyətin elə sahəsidir ki, insanın şüurlu həyatını bütünlükdə müşayiət edir.» (2. s.9)

60-cı illərdə Azərbaycanda artıq bədii ədəbiyyata dərin maraq göstərən, eyni zamanda peşə baxımından bu sahə ilə bilavasitə əlaqəsi olmayan geniş oxucu qrupu formalaşmışdı. Bunlara müxtəlif mədəniyyət universitetlərinin dinləyiciləri, kitabsevərlər cəmiyyətlərinin üzvləri, əksər kütləvi

kitabxanalarda, mədəniyyət evləri və klublarda fəaliyyət göstərən ədəbiyyat və dram dərnəklərinin üzvləri, fərdi ədəbiyyatsevərlər və s. oxucu qrupları daxil idi.

60-70-ci illərin statistik məlumatlarına görə respublikanın şəhər, rayon və xüsusən kənd kitabxanalarının kitab fondlarının orta hesabla 60-70 faizini bədii nəşrlər təşkil edirdi və bu nəşrlərin geniş oxucu kütləsi formalaşmışdı.

Kitabxanalarda bədii ədəbiyyatın təbliğinə yönəlmiş çoxsaylı kütləvi tədbirlər-kitab icmalları, sərgilər, oxucu konfransları, ədəbi-bədii gecələr, şair və yazıçılarla görüşlər və s. tədbirlər geniş oxucu kütlələrində bədii əsərlərə olan tələbatı getdikcə gücləndirirdi.

Məsələn, yalnız Bakı şəhərinin M.Ə.Sabir, M.Ə.Əzizbəyov, A.Şaiq, A.Səhhət adına kitabxanalarının 1965-1970-ci illərdəki hesabatlarından məlum olur ki, oxucuların ümumi sayı 100 mindən artıq olan kitabxanaların illik kitab verilişinin 70-75%-ni məhz bədii əsərlər təşkil edirdi.

Bu illərdə Azərbaycanda müxtəlif elm sahələrində, dövlət orqanlarında, sənaye və kənd təsərrüfatı və s. sahələrdə çalışan mütəxəssislərin də bədii ədəbiyyata marağının güclənməsi meylləri müşahidə edilirdi.

Nəhayət, bədii ədəbiyyatdan cəmiyyətdə müvafiq təşkilatlar tərəfindən əhali və xüsusən gənclər arasında aparılan tərbiyəvi və təbliğat xarakterli iş metodlarında da geniş istifadə edilirdi.

Bütün bunlar cəmiyyətdə bədii ədəbiyyata qeyri-peşəkar bibliografik tələbatın yüksələn xətlə inkişaf etməsinə səbəb olurdu.

Tədqiqat dövründə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq bibliografiyasının gələcək inkişafı üçün zəmin yaradan dügər amil, cəmiyyətdə peşəkar ədəbi-bibliografik tələbatın mövcudluğu idi. Bu tələbat ilk növbədə bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq fəaliyyəti ilə bilavasitə məşğul olan mütəxəssislərin, ədəbiyyatşünasların, yazıçı və şairlərin, tərcüməçilərin, müəllimlərin, tələbələrin və bu sahəyə yaxın fəaliyyətlə məşğul olanların sənəd və mütaliyəyə olan tələbatı zəminində meydana gəlmişdi.

Bu informasiya tələbatçıları üçün özəyini peşəkar ədəbiyyatşünaslar təşkil edirdi. Buraya ilk növbədə ədəbiyyat nəzəriyyəsi, tarixi və ədəbi tənqidlə məşğul olan alim və mütəxəssislər daxil idi. Belə oxucuların əsas hissəsini Azərbaycan EA-nın Ədəbiyyat, Dilçilik, Tarix, Şərqşünaslıq, Fəlsəfə və Hüquq institutlarında çalışan əməkdaşlar, eləcə də ali məktəblərin müvafiq kafedralarının professor-müəllim heyəti, ümumtəhsil məktəblərinin dil və ədəbiyyat müəllimləri çoxsaylı aspirant və dissertantlar təşkil edirdi.

Əşrəf Xələfovun qeyd etdiyi kimi, «bu qrup oxucular əsasən elmi-köməkçi, retrospektiv və cari bibliografik vəsaitlərdən istifadə edir, referativ bibliografik məlumatlarla maraqlanırlar, onların yüksək dərəcədə çevik olmasını istəyirlər» (2. s.15).

Tələbatçıların biblioqrafik təminatının əsas şərtlərini informasiyanın dolğunluğu, mötəbərliyi, mükəmməlliyi, analitik əks olunması, relevantlığı və operativliyi təşkil edirdi.

Beləliklə, 60-cı illərdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının gələcək inkişafını təmin edəcək bütün amillər mövcud idi.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə ədəbi biblioqrafiyanın gələcək inkişafı üçün artıq bünövrə yaranmışdı. Xüsusən, XX əsrin 40-50-ci illərində respublikada bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası sahəsində çox qiymətli nailiyyətlər əldə edilmiş, zəngin təcrübə formalaşmışdı.

Azərbaycanda ədəbi biblioqrafiya tarixinin ilk tədqiqatçısı Rasim Kazımovun yazdığı kimi, 1920-1965-ci illərdə «Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyası sürətlə inkişaf edərək, biblioqrafiyanın bütün əsas tipləri və növlərində dəyərli əsərlər yaranmışdı ki, onlar bədii ədəbiyyatın geniş oxucu kütlələri arasında təbliğində və ədəbi irsimizə dair aparılan tədqiqat işlərində köməkçi elmi vəsaitlər kimi müvəffəqiyyətlə istifadə olunurdu» (3. s.3).

Həmin illərdə Azərbaycan ədəbiyyatı klassiklərinin əsərlərinin nəşrləri haqqında biblioqrafik axtarışlar aparılmış, ayrı-ayrı sənətkarların, o cümlədən, N.Gəncəvinin, M.F.Axundovun, M.Ə.Sabirin, C.Məmmədquluzadənin və başqalarının həyat və yaradıcılığı haqqında qiymətli biblioqrafik tədqiqatlar yaradılmışdı.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatının görkəmli nümayəndələri M.S.Ordubadi, Ə.Haqverdiyev, C.Cabbarlı, S.Vurğun, M.İbrahimov, S.Rüstəm, M.Rahim, R.Rza, M.Hüseyn və başqa sənətkarlarımıza həsr olunmuş biblioqrafik vəsaitlər onların ədəbi irsinin öyrənilməsi və təbliğində çox böyük rol oynayırdı.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi, onun zəngin irsi, inkişaf mərhələləri ayrı-ayrı sənətkarların həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş biblioqrafik göstəricilərlə yanaşı, öz əksini xeyli mövzu göstəricilərində, ümumləşdirilmiş, elmi-köməkçi və tövsiyə xarakterli biblioqrafik əsərlərdə də tapmışdı.

Azərbaycan ədəbiyyatının çoxsaylı mənbələri sırf ədəbi biblioqrafik əsərlərlə yanaşı, öz əksini eyni zamanda Azərbaycan MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının, Dövlət Kitab Palatasının, Bakı Dövlət Universitetinin öz nəşrlərini əhatə edən, həmçinin mətbuat tariximizi əks etdirən əsaslı biblioqrafik göstəricilərində də tapmışdı.

1965-70-ci illərdə Azərbaycanda bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslıq biblioqrafiyasının inkişafının səciyyəvi xüsusiyyətlərindən biri də onun nəzəri baxımının tədricən püxtələşməsi idi. Belə ki, bu illərdə «Azərbaycanda biblioqrafiya nəzəriyyəsi artıq müstəqil yaradıcılıq sahəsi kimi fikri təkamül dövrü keçirərək kiçik həcmli icmal və resenziyadan tarixi və problematik məqalə, monoqrafik əsər və dissertasiya səviyyəsinə yüksəlmişdi» (3. s.7).

Bütün bunlar ədəbi biblioqrafiyamızın zəngin ənənə və yeni məzmun əsasında inkişaf etdirilməsi üçün əsaslı zəmin yaratmışdı.

ƏDƏBİYYAT

1. Əliyev Z.H. Ümumi bibliografiyaşünaslıq.- B. : BUN.- 2001 – 143 s.
2. Xələfov Ə.T. Bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın bibliografiyası.- B. : BUN. – 1986. – 78 s.
3. Kazımov R.Ə. Azərbaycanca bədii ədəbiyyat və ədəbiyyatşünaslığın bibliografiyası(1920 – 1965) : Pedagoji elmlər namizədi alimlik dərəcəsi almaq üçün dissertasiya. – B. , 1972. – 269 s.
4. Коршунов О.П. Библиографоведение. Общий курс. - М. : 1990. – 232 с.

C. П.ИСМАИЛОВА

ИНФОРМАЦИОННЫЕ БАРЬЕРЫ В СИСТЕМЕ ДОКУМЕНТ – ПОТРЕБИТЕЛЬ ПО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ РЕЗЮМЕ

В статье рассматриваются вопросы возникновения потребностей на библиографическую информацию и факторы, которые влияют на информационные барьеры, возникающие в системе документальных коммуникаций по литературоведению.

S.P.İSMAİLOVA

THE INFORMATION BARRIERS ON SYSTEM OF DOCUMENT – USER OF LITERARY SCIENCE SUMMARY

There were described the factors wich influence to the system of documental communiation of literature scinces, reasons of occurance of bibliographic demainsds.